অধ্যায় ৮ ঃ অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ ঃ সাধাৰণ আলোচনা

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য

৮.২ পৰিচয়

৮.৩ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ চমু আভাস

৮.৩.১ নাটকখনৰ পৰিচয়

৮.৩.২ শিৰোনামৰ তাৎপর্য্য

৮.৩.৩ নাটকত প্রযুক্ত ৰস আৰু অলংকাৰ

৮.৪ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ অঙ্কবোৰৰ সাৰাংশ

৮.৫ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ প্রধান চৰিত্রসমূহৰ পৰিচয়

৮.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৮.৭ অধিক জানিবলৈ

৮.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৮.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- বিশ্ব শ্রেষ্ঠ নাটক 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্'ৰ বিষয়ে চমু আভাস লাভ কৰিব পাৰিব
- নাটকৰ শিৰোনামৰ তাৎপর্য্য জানিব পাৰিব
- নাটকখনত ব্যৱহৃত ৰস আৰু অলংকাৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম'ৰ অঙ্কবোৰৰ বিষয়বস্তুৰ সাৰাংশৰ আভাস পাব
- নাটকখনৰ মূল চৰিত্রসমূহৰ পৰিচয় জানিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

সংস্কৃত সাহিত্যত নাটক শ্রেণীক বুজাবলৈ 'ৰূপক' শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। দহ প্রকাৰ ৰূপকৰ ভিতৰত 'নাটক' হ'ল প্রথম বিধ। আনবোৰ ক্রমে প্রকৰণ, ভান, ব্যায়োগ, সমৱকাৰ, ডিম, ইহামৃগ, অঙ্ক, ৰীথী আৰু প্রহসন। কোনো অজ্ঞাতনামা কবিয়ে কৈছে 'কাব্যেষু নাটকং ৰম্যম্ তত্র ৰম্যা শকুন্তলা'। অর্থাৎ সকলো শ্রেণীৰ কাব্যৰ ভিতৰত নাটক ৰমনীয়। সকলোবোৰ নাটকৰ ভিতৰত 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ (চমুকৈ 'শকুন্তলা') অতি ৰমনীয় অর্থাৎ শ্রেষ্ঠ। এই নাটকখনৰ ৰচক কবিশ্রেষ্ঠ কালিদাস।

এই অধ্যাটিত 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকখনৰ বিষয়ে এটা থূল-মূল আলোচনা কৰা হ'ব। এই অধ্যায়ত আপুনি নাটকখনৰ উৎস, বিষয়-বস্তু, তাৰ শিৰোনামৰ বিশেষত্ব আদি পঢ়িবলৈ পাব। তদুপৰি শকুন্তলা নাটকৰ প্ৰতিটো অঙ্কৰ বিষয়-বস্তুৰ সাৰাংশ, নাটকীয় চৰিত্ৰসমূহৰ বৈশিষ্ট্য আদি বিষয়ৰ লগত পৰিচিত হ'ব।

৮.৩ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ চমু আভাস

এই অংশত আপুনি 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ সম্যক পৰিচয়, শিৰোনামৰ তাৎপর্য্য, নাটকখনত প্ৰয়োগ কৰা ৰস আৰু অলংকাৰৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব।

৮.৩.১ নাটকখনৰ পৰিচয়

আপুনি ইতিমধ্যে জানিছে যে অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ নাটকখন সংস্কৃত নাটক শ্ৰেণীৰ মাজত সর্বোত্তম। ইয়াৰ ৰচক মহাকবি কালিদাস। সাতঅঙ্কবিশিষ্ট মহাভাৰতৰ আদি পর্বত প্ৰাপ্ত শকুন্তলা-উপাখ্যানক মূল আধাৰ হিচাপে লৈ কবি কালিদাসে এই উৎকৃষ্ট নাটকখন ৰচনা কৰিছে। গল্পটো 'জাতক'ৰ অন্তর্গত 'কাষ্টহাৰী জাতক'তো কিছু পৰিৱর্তিত ৰূপত পঢ়িবলৈ পোৱা যায়। শকুন্তলা-উপাখ্যান পদ্মপুৰাণতো পোৱা যায়।

ইয়াৰ নায়ক দুষ্যন্তক (বা দুষ্মন্তক) ধীৰোদাত্ত শ্ৰেণীৰ নায়কৰূপে কবিয়ে চিত্ৰিত কৰিছে। অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ নাটকখনৰ বিষয়বস্তুৰ সংক্ষিপ্তসাৰ এনেকুৱা। এবেলি হস্তিনাপুৰৰ ৰজা দুষ্যন্তই সৈন্যসকলৰ সৈতে চিকাৰ কৰিবলৈ গ'ল। আনসকলক এৰি থৈ ৰজাই অকলে হাবিৰ মাজত থকা কণ্বমুনিৰ আশ্ৰমত প্ৰৱেশ কৰিলে। তাত তেওঁ সখীয়েক দুজনীৰে গছৰ গুৰিত পানী দি থকা ঋষিকন্যা শকুন্তলাক দেখি মুগ্ধ হ'ল। তিনি কন্যাৰ ওচৰলৈ গৈ ৰজাই শকুন্তলাৰ পৰিচয় জানি ল'লে। ৰজাক দেখি শকুন্তলাৰ অন্তৰতো প্ৰেমভাৱ অঙ্কুৰিত হ'ল।

ৰজা আৰু শকুন্তলাৰ মাজত প্ৰেমৰ ভাৱ হোৱা বুলি ***অনসূয়া*** আৰু ***প্ৰিয়ম্বদাই*** বুজি পালে। কণ্বমুনিৰ অবর্তমানত যজ্ঞবিঘ্ন দূৰ কৰাৰ অজুহাতত ৰজা আশ্ৰমত কিছুদিন থাকিল। এই অৱসৰতে দুই সখীৰ মধ্যস্থতাক্ৰমে ৰজা আৰু শকুন্তলাৰ গান্ধর্ব প্ৰথামতে বিয়া হৈ গ'ল। যজ্ঞ সমাপ্ত হোৱাৰ পাছত ৰজাই শকুন্তলাক নিজৰ নামাঙ্কিত আঙঠি এটা পিন্ধাই থৈ অতি শীঘ্ৰে ৰাজধানীলৈ লৈ যোৱাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দি হস্তিনাপুৰলৈ উভতি গ'ল। তাৰ পাছত এদিন আশ্ৰমলৈ আহিল দুর্বাসা ঋষি। তেওঁ তাত বহুবাৰ মতাৰ পিছতো আশ্ৰমত থকা শকুন্তলাৰ পৰা সহাৰি নাপাই শকুন্তলাক অভিশাপ দিলে 'যাৰ কথা ভাবি মোৰ নিচিনা অতিথিক অৱজ্ঞা কৰিছা, সেই প্ৰেমাস্পদজনে এসময়ত তোমাক চিনি নোপোৱা হ'ব।' এই কথা প্ৰিয়জনৰ চিন্তাত বুৰ গৈ থকা শকুন্তলাৰ কাণত নপৰিল যদিও ফুলনিত ফুল বুটলি থকা অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাৰ কাণত পৰিলে। প্ৰিয়ম্বদাই দৌৰি গৈ ঋষিৰ ওচৰত শকুন্তলাৰ হৈ ক্ষমা ভিক্ষা কৰিলে। দুর্বাসাই 'কোনো অভিজ্ঞান (চিনাকি

অনসূয়া ঃ শকুন্তলাৰ দুজনী সখীৰ এজনী। অসূয়া অর্থাৎ হিংসা নথকা বাবেই এইজনীৰ এনেকুৱা নামকৰণ কৰা হৈছে।

প্ৰিয়ম্বদা ঃ শকুন্তলাৰ সখী। অতি প্ৰিয় বা সুন্দৰ কথা ক'ব পৰা কাৰণেই এইজনীক এনেকুৱা নামেৰে মতা হৈছে।

বস্তু) দেখুৱালে প্ৰেমাস্পদই চিনি পাব' বুলি কৈ অন্তৰ্হিত হ'ল। কথাটো তেওঁলোকে শকুন্তলাক নজনাবলৈ ঠিক কৰিলে।

ইফালে প্ৰৱাসৰ পৰা উভতি আহিল কুলপতি কণ্ব। তেওঁ সিদ্ধিৰ বলত শকুন্তলা-দুষ্যন্তৰ মিলন সম্বন্ধে অৱহিত হৈ শকুন্তলাক শীঘ্ৰে হস্তিনাপুৰৰ ৰজা দুষ্যন্তৰ ওচৰলৈ পঠাবলৈ দিহা কৰিলে। সেই মতে শাৰ্ঙ্গৰৱ আৰু শাৰদ্বত, তথা গৌতমীৰ সৈতে শকুন্তলা পতিগৃহলৈ যাবলৈ ওলাল। বিদায় ক্ষণটো সকলোৰে বাবে বৰ শোকাবহ হ'ল।

সি যি হওক সহযাত্ৰীসকলেৰে শকুন্তলাই দুষ্যন্তক দেখা কৰিলে। কিন্তু ৰজাই শকুন্তলাক চিনি নাপালে। শকুন্তলাই ৰজাৰ নামাঙ্কিত আঙুঠিও হাতৰ আঙুলিত বিচাৰি নাপালে। শকুন্তলা আৰু লগৰীয়া সকলোৱে ৰজাৰ আগত তিৰস্কৃত হ'ল। পুৰোহিতৰ হস্তক্ষেপত শকুন্তলা তেওঁৰ গৃহলৈ যোৱাৰ বাটত শকুন্তলাৰ মাতৃয়ে তেওঁক লৈ উধাও হ'ল।

ইতিমধ্যে শক্ৰাৱতাৰৰ এজন মাছুৱৈয়ে এটা ৰৌ মাছৰ পেটত ৰজাৰ নামাঙ্কিত আঙঠি পালে। তাকে ৰজাৰত বেচিবলৈ গৈ ৰজাৰ আৰক্ষীৰ হাতত বন্দী হ'ল। আঙঠিটো দেখি ৰজাৰ শকুন্তলালৈ মনত পৰিল। ৰজা মনৰ দুখত দুঃখিত হৈ থকা অৱস্থাত ইন্দ্ৰৰ সাৰথিয়ে ৰজাক অসুৰৰ সৈতে যুদ্ধ কৰিবলৈ আহ্বান জনালে। মাতলিয়ে দুষ্যন্তক স্বৰ্গলৈ লৈ গ'ল।

যুদ্ধত জয়লাভ কৰি উভতি আহোঁতে মাতলিয়ে অন্তৰিক্ষ লোকত থকা মাৰীচৰ আশ্ৰমত ৰথ অৱতৰণ কৰিলে। তাতে ৰজাই শকুন্তলা আৰু পুত্ৰ সৰ্বদমনেৰে মিলিত হ'ল। দেবমাতা অদিতি আৰু দেৱপিতা মাৰীচৰ আশীৰ্বাদ লাভ কৰি ৰজা পৰিয়ালৰ সৈতে হস্তিনাপুৰলৈ গ'ল।

৮.৩.২ শিৰোনামৰ তাৎপর্য্য

অলংকাৰ শাস্ত্ৰমতে নাটকৰ শিৰোনাম হ'ব লাগে তাৎপর্যপূর্ণ। 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকখনৰ নামকৰণত বিভিন্নতা দেখা যায়। (১) অভিজ্ঞান শব্দটোৰ ব্যুৎপত্তি বা ভাঙনি 'অভিজ্ঞায়তে অনেন ইতি অভিজ্ঞানম্'— যি চিনৰ দ্বাৰা কাৰোবাক স্মৰণ কৰা যায়, সেয়ে 'অভিজ্ঞান', এনেদৰে কৰিলে নাটকত ৰজাৰ নামাঙ্কিত আঙঠিক অভিজ্ঞান শব্দই বুজাইছে। শকুন্তলাম্ অধিকৃত্য কৃতং নাটকম্ শাকুন্তলম্। 'অভিজ্ঞানপ্ৰধানং শাকুন্তলম্' ব্যাস বাক্যৰ পৰা 'অভিজ্ঞানশাকুন্তলম্' সমাসৱদ্ধ পদ পোৱা গৈছে। যি নাটকত শকুন্তলা নামে নায়িকাক উপজীব্য কৰি আৰু আঙঠিৰূপে অভিজ্ঞানক প্ৰাধান্য বা গুৰুত্ব দি বিষয়-বস্তুৰ উপস্থাপনা কৰা হৈছে— সেই নাটক 'অভিজ্ঞানশাকুন্তলম্' নামেৰে জ্ঞাত হয়।

আন প্ৰকাৰেও নামকৰণৰ ব্যাখ্যা সম্ভৱ। অভিজ্ঞায়তে অনেন ইতি অভিজ্ঞানম্। অভিজ্ঞানেন স্মৃতা (বা জ্ঞাতা) শকুন্তলা (মধ্যপদলোপী তৎপুৰুষ সমাস)। তাম্ অধিকৃত্য কৃতং নাটকমভেদোপচাৰাৎ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' অর্থাৎ যি নাটকত অভিজ্ঞান বা চিনেৰে

শকুন্তলাক স্মৰণ কৰা হৈছিল আৰু সেই কাহিনীক লৈ বিষয়বস্তুৰ উপস্থাপনা হৈছিল সেইখনেই হ'ল 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্'।

৮.৩.৩ নাটকত প্ৰযুক্ত ৰস আৰু অলঙ্কাৰ

নাট্যাচার্য্যসকলৰ মতে আন আন কাব্যৰ নিচিনা নাটকৰো আত্মা হ'ল ৰস। অভিজ্ঞান শকুন্তলা প্ৰধানকৈ আদি ৰসাত্মক। ইয়াৰ দ্বিতীয় অঙ্কত ঋষি কুমাৰ দুজনৰ মুখেৰে গীত দুষ্যন্তৰ গুণগানত বীৰৰসৰ অৱতাৰণা হৈছে। তৃতীয় অঙ্কৰ আদিত শৃঙ্গাৰ ৰস আস্বাদিত হ'লেও সন্ধ্যাবর্ণনাত ভয়ানক ৰসৰ প্ৰয়োগ হৈছে। চতুর্থ অঙ্কত কৰুণ আৰু ষষ্ঠ অঙ্কত মাধব্যৰ প্ৰতি মাতলিৰ আচৰণত বীভৎস ৰস আৰু শেষত ৰজাৰ উক্তিত ৰৌদ্ৰৰসৰ উদ্ৰেক হয়। অৱশেষত সপ্তম অঙ্কত দুষ্যন্তৰ অপৰাজিত বলয়ৰ স্পৰ্শত, তাপসী দুজনীৰ কথাত অদ্ভুত ৰসে প্ৰকাশ লাভ কৰিছে। প্ৰথম চাৰিটা অঙ্কৰ অ'ত ত'ত শৃঙ্গাৰ আৰু তাৰ বিপৰীত শান্তৰসৰ সনাপোতকা হৈছে।

কালিদাসৰ হাতত উপমা আৰু উপমাগর্ভ অলংকাৰে সার্থকতা লাভ কৰিছে। কাব্য আৰু নাটকসমূহত উপমাযুক্ত অলংকাৰৰ প্ৰাচুর্য্য দেখা যায়। 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' তাৰ ব্যতিক্ৰম নহয়। উপমা, ৰূপক, অর্থান্তৰন্যাস, ৰূপক, স্বভাবোক্তি, উৎপ্ৰেক্ষা আদি অলংকাৰেৰে নাটকখন জাতিষ্কাৰ হৈ আছে।

জানি থোৱা ভাল

- সংস্কৃত অলংকাৰ শাস্ত্ৰমতে নাটকৰ বিষয়বস্তু (বৃত্ত) বিখ্যাত হ'ব লাগে। নাটক পৌৰাণিক অথবা ঐতিহাসিক চৰিত্ৰ বিশিষ্ট হোৱা উচিত। নাটকত ঘটনাৰ বিকাশ মুখ, প্ৰতিমুখ, গর্ভ, বিমর্ষ আৰু উপসংহতি নামে পঞ্চ সন্ধিৰ মাধ্যমেৰে হয়। এই পঞ্চ সন্ধি নাটকীয় ৰস বা বস্তুৰ বিকাশৰ পাঁচটা স্তৰ। প্ৰথম স্তৰত ঘটনাৰ উৎপত্তি, দ্বিতীয়ত প্ৰতিকূল অৱস্থাৰ অৱতাৰণা, তৃতীয়তে অনুকূল আৰু প্ৰতিকূল অৱস্থাৰ সংঘর্ষ, চতুর্থত বিঘ্নৰ উদয় আৰু অস্ত, আৰু পঞ্চম স্তৰত ফল লাভ হয়।
- সংস্কৃত নাটকত উচ্চ শ্ৰেণীৰ মুখতহে সংস্কৃত ভাষাৰ প্ৰয়োগ দেখা যায়। মধ্য আৰু নিম্নখাপৰ চৰিত্ৰৰ মুখত মহাৰাষ্ট্ৰী, শৌৰসেনী, মাগধী আদি প্ৰাকৃত ভাষা শুনা যায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ ৰচক কোন?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ নায়ক আৰু নায়িকা কোন?

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ 'অভিজ্ঞান' শব্দই কিহক বুজাইছে। নাটকৰ নামকৰণত ইয়াৰ কি গুৰুত্ব দেখিছে?

.....

.....

৮.৪ অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ নাটকৰ অঙ্কবোৰৰ সাৰাংশ

এতিয়া আপুনি অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ নাটকৰ অঙ্কসমূহৰ সাৰাংশ পঢ়িবলৈ পাব।

প্ৰথম অঙ্ক ঃ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ প্ৰথম অঙ্কৰ আৰম্ভণি আন সংস্কৃত নাটকৰ দৰে নান্দী শ্লোকেৰে হৈছে। সূত্ৰধাৰে নান্দীৰ পিছত গ্ৰীষ্ম বিষয়ক বৰ্ণনাৰ প্ৰসঙ্গ টানি মৃগয়া কৰিবলৈ দুষ্যন্তই অৰণ্যত প্ৰৱেশ কৰাৰ কথা ব্যক্ত কৰে।

দুষ্যন্তই ৰথত উঠি ধনুৰ্বাণ হাতত লৈ এটি মৃগৰ অনুসন্ধান কৰে। এনেতে এজন তপস্বী মৃগ আৰু ৰজাৰ মাত আহি পৰে। তপস্বীয়ে মৃগটো আশ্ৰমৰ, তাক নামাৰিবলৈ ৰজাক কয়। ৰজাই অস্ত্ৰ সম্ভৰণ কৰে। তপস্বীয়ে কণ্বৰ পুণ্যাশ্ৰম দৰ্শন কৰিবলৈ ৰজাক আমন্ত্ৰণ জনায়। ৰজাই আমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰে।

ৰজাই আশ্ৰমৰ দুৱাৰদলিত উপস্থিত হয়। তেওঁ অলংকাৰপাতি খুলি সাধাৰণভাৱে আশ্ৰমত প্ৰৱেশ কৰে। এনেতে তেওঁৰ বাহুৰ স্পন্দন হয়। আশ্ৰমত কেনেকৈ প্ৰিয় সমাগম হ'ব ৰজাই বুজি নাপালে।

আশ্ৰমলৈ আগুৱাই গৈ ৰজাই গছৰ আঁৰৰ পৰা তিনিজনী ঋষি কন্যাই গছ-বিৰিখৰ গুৰিত পানী দি থকা দেখা পায়। তিনিওজনী কন্যা সমান বয়সীয়া। তিনিও সমানে ৰূপৱতী। তথাপি তাৰে এগৰাকী পৰম সুন্দৰী আৰু সেইজনীয়ে আছিল শকুন্তলা। ৰজাই গছৰ আঁৰৰ পৰাই কন্যাসকলৰ কথোপকথন শুনিবলৈ যত্ন কৰে। অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাই শকুন্তলাক ধেমালি কৰে। এনেতে এটা ভোমোৰাই শকুন্তলাক আমনি কৰে। প্ৰিয়ম্বদা অনসূয়াই ত্ৰিভুৱনৰ পালক ৰজাক সহায়ৰ বাবে মাতিবলৈ কয়।

ৰজাই এনে এটা সুযোগলৈ অপেক্ষা কৰিছিল। ততালিকে তেওঁ আশ্ৰমকন্যাসকলৰ ওচৰলৈ গৈ অভয় দান কৰে। কন্যাসকলে ৰজাৰ লগত কথা-বতৰা পাতে। ৰজাই শকুন্তলাৰ ৰূপত মুগ্ধ হৈ তেওঁৰ সকলো পৰিচয় জানি ল'লে। তেওঁ বুজি পালে যে ঋষি কণ্বই উপযুক্ত পাত্ৰলৈ শকুন্তলাক বিয়া দিব। ইতিমধ্যে শকুন্তলায়ো ৰজাৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হয়। ৰজা আৰু শকুন্তলাৰ হাৱ-ভাৱ বুজাত অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাৰ পলম নহ'ল। তেওঁলোকে আগন্তুকজন যে হস্তিনাপুৰৰ ৰজা তাকো বুজিলে।

এনেতে আশ্ৰমৰ অন্যত্ৰ বনৰীয়া হাতী ওলোৱা বুলি শুনি ৰজাই কন্যাসকলক বিদায় দি নিজে শিবিৰলৈ উভতি গ'ল। ইমানতে নাটকৰ প্ৰথম অঙ্কৰ সমাপ্তি ঘটে।

দ্বিতীয় অঙ্ক ঃ দ্বিতীয় অঙ্কৰ আদিতে বিদূষক মাধব্যই কেইবাদিন ধৰি ৰজাৰ সৈতে মৃগয়া কৰি শাৰীৰিকভাৱে অসুস্থ হৈ পৰা কথা ব্যক্ত কৰে। তাৰ পাছত তেওঁ সেনাপতিৰ সৈতে মৃগয়া বাতিল কৰিবলৈ উপায় পৰামর্শ কৰে। শেষত ৰজায়ো তাত সন্মতি দিলে। তেতিয়া ৰজাই মাধব্যৰে কথা পাতিলে আৰু আশ্রম কন্যা শকুন্তলাক দেখিবৰ পৰা তেওঁৰ মনত হোৱা প্রতিক্রিয়াৰ কথা প্রকাশ কৰিলে। ৰজা আৰু বিদূষকে কথা পাতি থাকোতে আশ্রমৰপৰা দুজন ঋষিকুমাৰে ৰজাৰ ওচৰ পালেহি। কুলপতিৰ অনুপস্থিতিত আশ্রমত অনুষ্ঠিত যজ্ঞৰ বিঘিনি আঁতৰ কৰিবলৈ তেওঁলোকে ৰজাক অনুৰোধ জনালে। ৰজাই এই আমন্ত্রণ গ্রহণ কৰিলে। তেওঁ আশ্রমত থাকি শকুন্তলাক পুনর্বাৰ লগ পোৱাৰ সুযোগ পালে। তেনেতে ৰাজধানীৰ পৰা এজন দূত আহি ৰাজমাতাই ব্রতৰ পাৰনৰ সময়ত উপস্থিত হ'বলৈ ৰজাক মাতি পঠোৱা কথা জনালেহি। ৰজাই মাধব্যক হস্তিনাপুৰলৈ পঠালে।

তৃতীয় অঙ্ক ঃ তৃতীয় অঙ্কত প্রথমে জনা যায় যে শকুন্তলাই অসহ্য মনোবেদনাত ভুগিছে। প্রিয়ম্বদাই কয় যে ৰজায়ো দিনে দিনে কৃশ হৈ পৰিছে। তেওঁ শকুন্তলাক দেখা পাবলৈ উপবনত ঘূৰি ফুৰে। ইতিমধ্যে এক কুঞ্জত সখীয়েকহঁতে শকুন্তলাক সেৱা শুশ্রূষা কৰি থকা দেখা যায়। তেওঁলোকে শকুন্তলাৰ মুখৰ পৰা জানিলে যে ৰজাক দেখিবৰেপৰা এই অন্তর্দাহ আৰম্ভ হৈছে। সখী দুজনীৰ পৰামর্শ মতে শকুন্তলা পদুমৰ পাতত নখেৰে ৰজালৈ প্রেমপত্র লিখে আৰু সখীয়েক দুজনীক পঢ়ি শুনায়। ৰজাই গছৰ আঁৰৰ পৰা শকুন্তলাৰ অন্তৰৰ কথা জানে আৰু আত্মপ্রকাশ কৰে। ৰজাৰ সৈতে শকুন্তলাৰ গান্ধর্ব প্রথামতে বিয়া হয়।

চতুর্থ অঙ্ক ঃ চতুর্থ অঙ্কৰ আদিত থকা ***বিষ্কম্ভক***ৰ পৰা জনা যায় যে শকুন্তলাই ৰজাৰ কথা ভাবি থাকোতে দুর্বাসা ঋষি আহি সহাৰি নাপাই 'যাৰ কথা ভাবি শকুন্তলাই আশ্রমলৈ অতিথিজনক অৱজ্ঞা কৰিলে সেইজনে এদিন বাৰে বাৰে মনত কৰি দিলেও তেওঁক (শকুন্তলাক) চিনি নাপাব বুলি শকুন্তলাক অভিশাপ দিয়ে। ফুলনিত ফুল তুলি থকা প্রিয়ম্বদাই এই দাৰুণ অভিশাপৰ কথা শুনি দৌৰি শকুন্তলাক ক্ষমা কৰিবলৈ ঋষিক কাকুতি কৰিলে। ঋষিয়ে মাথোন কোনো এক অভিজ্ঞান দেখুৱালে প্রেমাস্পদই শকুন্তলাক চিনি পাব বুলি কয়। অনসূয়া আৰু প্রিয়ম্বদাই জানে যে হস্তিনাপুৰলৈ যোৱাৰ সময়ত ৰজাই শকুন্তলাক তেওঁৰ নামাংকিত আঙঠি দি গৈছে, গতিকে শকুন্তলাৰ বিপদ নহ'ব। দুয়ো শাপৰ কথা শকুন্তলাৰ পৰা গোপনে ৰাখিবলৈ সিদ্ধান্ত ল'লে।

মূল অঙ্কত পোনতে জনা যায় যে কণ্বমুনি তীর্থৰ পৰা উভতি আহিছে। তেওঁ নিজ সিদ্ধিৰ বলত ৰজা দুষ্যন্তৰ সৈতে শকুন্তলাৰ গান্ধর্ব বিবাহ হোৱাটো আৰু শকুন্তলা অন্তঃস্বত্ত্বা হোৱা বুলি জানিছে। মুনিয়ে যথাশীঘ্রে শকুন্তলাক পতিৰ ওচৰলৈ পঠাবলৈ আয়োজন কৰিলে।

কণ্বমুনিয়ে তেওঁৰে শিষ্য শার্ঙ্গৰৱ আৰু শাৰদ্বত, তথা আশ্রমৰ উপাসিকা প্রৌঢ়া গৌতমীৰ লগত শকুন্তলাক দুষ্যন্তৰ ওচৰলৈ হস্তিনাপুৰলৈ পঠাবলৈ আয়োজন কৰিলে।

বিদায় বেলাটো কৰুণ হৈ পৰিল। কেৱল আশ্রম নিবাসী সখীসকল, পিতৃ কণ্ব প্রভৃতি বাসিন্দাসকলেই নহয় আশ্রম আৰু অৰণ্যৰ পশু-পক্ষী, গছ-বিৰিখ-সকলো শকুন্তলাৰ বিয়োগজনিত শোকত ম্রিয়মান হ'ল।

বিষ্কম্ভক ঃ সংস্কৃত নাটকত ব্যৱহাৰ হোৱা এটি পাৰিভাষিক শব্দ। নাটকত বিষ্কম্ভকৰ মাজেদি হৈ যোৱা আৰু হ'বলগীয়া কথাৰ আভাস দিয়া হয়।

পঞ্চম অঙ্ক ঃ ইতিমধ্যে গৌতমী, শাৰ্ঙ্গৰৱ আৰু শাৰদ্বতৰ সৈতে শকুন্তলা গৈ হস্তিনাপুৰৰ ৰাজ হাউলীত উপস্থিত হ'ল। আশ্রমৰ লোকসকলক আদৰিবলৈ ৰাজপুৰীত বিশেষ ব্যৱস্থা থাকে। সেইদৰে ৰাজপুৰোহিত প্রভৃতিৰে ৰজাই কণ্বাশ্রমৰ পৰা অহা লোকসকলক আদৰণি জনালে। শাৰ্ঙ্গৰৱে কণ্বমুনিৰ বতৰা জনাই ক'লে যে পূর্বপৰিচিতা শকুন্তলাক ৰজাই গ্রহণ কৰিব লাগে। কিন্তু দুর্বাসাৰ শাপৰ প্রভাৱত ৰজাই শকুন্তলাৰ কথা পাহৰি পেলাইছে। তেতিয়া শকুন্তলাই নিজৰ অৱগুণ্ঠন গুচাই ৰজাৰ কেতবোৰ ব্যৱহাৰৰ কথা ক'লে। কিন্তু ৰজাৰ নামাঙ্কিত আঙঠিটো তেওঁৰ হাতত বিচাৰি নাপাই শকুন্তলাই ভাগ্যক দূষিলে। কণ্বৰ শিষ্য দুজনে আৰু গৌতমীয়ে শকুন্তলাক ৰাজসভাত এৰি থৈ উভতিলে। প্রসৱৰ সময়লৈ নিজ ঘৰত ৰাখিবলৈ পুৰোহিতে শকুন্তলাক লগত লৈ ঘৰমুৱা হ'ল। তেনেতে এক দিব্যজ্যোতিয়ে শকুন্তলাক লৈ অন্তর্হিত হ'ল। তাকে দেখি সকলো বিস্মিত হ'ল।

প্রৱেশক ঃ প্রৱেশকো বিষ্কম্ভকৰ নিচিনা সংস্কৃত নাটকত ব্যৱহাৰ হোৱা এটি পাৰিভাষিক শব্দ। এই অংশটোত নাটকৰ মূল অবয়বত নথকা অতীত আৰু ভৱিষ্যতৰ কথাৰ ধাৰণা দিয়া হয়।

ষষ্ঠ অঙ্ক ঃ ষষ্ঠ অঙ্কৰ আদিত থকা ***প্রৱেশক***ৰ পৰা জনা গ'ল যে শক্রাৱতাৰৰ এজন মাছুৱৈয়ে এটা ৰোহিত মাছৰ পেটত ৰজাৰ নামাঙ্কিত আঙঠি পালে। তাকে নগৰত বেচিবলৈ আহি মাছুৱৈজন আৰক্ষীৰ হাতত বন্দী হ'ল। আঙঠিটো ৰজাক দেখুৱাত ৰজাৰ মনত (শকুন্তলা বিষয়ক) স্মৃতি জাগ্রত হ'ল। ৰজাই আঙঠিৰ দাম মাছুৱৈজনক দিবলৈ আদেশ দিলে।

মূল অঙ্কত ৰজাৰ মনত শকুন্তলাৰ স্মৃতিয়ে বিৰূপ প্রতিক্রিয়া কৰা দেখা যায়। তেওঁ শকুন্তলাৰ চিত্রাংকন কৰি তাকে চাই সময় কটাবলৈ চেষ্টা কৰে। এনেতে ইন্দ্রৰ সাৰথিয়ে মাধব্যক আক্রমণ কৰে। মাধব্যক ৰক্ষা কৰিবলৈ ৰজাই ধনু-শৰ লৈ বীৰোচিত ব্যৱহাৰ কৰাত মাতলিয়ে তেওঁক দেখা দিলে। তেওঁ ৰজাক নিবেদন কৰে যে ৰাক্ষসেৰে হোৱা যুদ্ধত সহায় কৰিবলৈ ইন্দ্রই তেওঁৰ সাহায্য প্রার্থনা কৰিছে।

সপ্তম অঙ্ক ঃ সপ্তম অঙ্কৰ আদিতে ৰজাই মাতলিয়ে পৰিচালনা কৰা ইন্দ্রৰ ৰথত উঠি স্বর্গৰ পৰা অৱৰোহন কৰি ভগৱান মাৰীচৰ আশ্রমত উপস্থিত হয়। ৰজাক মাৰীচৰ আশ্রমৰ এজোপা অশোক গছৰ তলত জিৰাবলৈ দি মাতলিয়ে দেৱপিতৃ মাৰীচক ৰজা দুষ্যন্তৰ আগমনৰ বতৰা জনাবলৈ যায়।

এই অৱসৰতে ৰজাই এটি সুন্দৰ বালকক সিংহৰ পোৱালীৰে সৈতে খেলি থকা দেখা পায়। লাহে লাহে তেওঁ বুজি পালে যে ল'ৰাটো শকুন্তলাৰ গর্ভজাত। তেতিয়া ৰজাই ল'ৰাটোক ল'বলৈ যাওঁতে ল'ৰাটিয়ে কান্দি কাটি তেওঁৰ পিতৃৰ নাম দুষ্যন্ত বুলি কয়। ৰজাৰ আগমনৰ বতৰা পাই তাপসীৰ বেশত থকা শকুন্তলা আহি ৰজাৰ ওচৰত থিয় হয়। এইদৰে পুত্রৰ সৈতে পত্নী শকুন্তলাৰে ৰজা দুষ্যন্তৰ দেৱপিতৃ কশ্যপৰ আশ্রমত পুণর্মিলন হয়।

ৰজা দুষ্যন্তই শকুন্তলা আৰু পুত্রক আগত লৈ দেৱতাসকলৰ জনক আৰু জননীক সাক্ষাৎ কৰি আশীর্বাদ লাভ কৰে। তাৰ পৰা মাতলিয়ে ৰথত তুলি সকলোটিকে লৈ হস্তিনাপুৰলৈ ঢাপলি মেলে।

ভৰত বাক্য পাঠৰ পাছত নাটকৰ শুভ সমাপ্তি ঘটে।

৮.৫ অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ নাটকৰ প্ৰধান চৰিত্ৰসমূহৰ পৰিচয়

নাটকৰ অঙ্কসমূহৰ সাৰাংশ অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি এতিয়া ইয়াৰ প্ৰধান চৰিত্ৰসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

নাটক একোখনত চৰিত্ৰসকলৰ যথাৰ্থ চিত্ৰনৰ ওপৰতে নাটকৰ সফলতা-বিফলতা নিৰ্ভৰশীল। কালিদাসৰ দৰে শ্ৰেষ্ঠ নাট্যকাৰৰ হাতত চৰিত্ৰবোৰে এনে এক প্ৰাণোচ্ছল আৰু জীৱন্তৰূপ পাইছে যে তাৰ তুলনা অন্যত্ৰ বিৰল বুলি ক'লেও অত্যুক্তি কৰা নহয়। 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ নায়ক চন্দ্ৰবংশীয় ৰজা দুষ্যন্ত। ইয়াৰ নায়িকা ৰাজৰ্ষি বিশ্বামিত্ৰৰ ঔৰসজা আৰু অপ্সৰা মেনকাৰ গৰ্ভজাতা শকুন্তলা। পিতৃ-মাতৃ পৰিত্যক্তা শকুন্তলাৰ তোলনীয় পিতৃ কণ্ব। নায়ক, নায়িকা তথা মহৰ্ষি কণ্ব, শকুন্তলাৰ সহচৰী সখী প্ৰিয়ম্বদা আৰু অনসূয়াৰ চৰিত্ৰও ইয়াত তুলি ধৰা হ'ব।

ৰজা দুষ্যন্ত ঃ ৰজা দুষ্যন্ত আমাৰ এই নাটকৰ নায়ক। তেওঁৰ চৰিত্ৰ ধীৰোদাত্ত। তেওঁৰ জন্ম চন্দ্ৰ বংশত। তেওঁ হস্তিনাপুৰৰ অধীশ্বৰ। সাহিত্য দৰ্পণত বিশ্বনাথে ধীৰোদাত্ত নায়কৰ গুণবোৰ এইদৰে দিছে— আত্মশ্লাঘাহীন, ক্ষমাশীল, অতি গম্ভীৰ, সুখ আৰু দুঃখত অনভিভূত, স্বভাৱতে ধীৰ, স্বাভিমানী অথচ বিনয়ী, দৃঢ় সংকল্প যুক্ত। ৰজা দুষ্যন্তৰ এই সকলো গুণ অৱশ্যে আছিল।

যি সময়ৰ কথা কোৱা হৈছে, ৰজা দুষ্যন্ত অন্ততঃ ত্ৰিশ বছৰীয়া সুন্দৰ তৰুণ আছিল। শাৰীৰিক পৰিশ্ৰম কৰিবলৈ সক্ষম আৰু উৎসাহী লোকৰ বয়স তেনেকুৱাই হয়। তেওঁ যথেষ্ট ওখ পাখ আৰু সুদৃঢ় আছিল। তেওঁ স্বভাৱতে বীৰ আছিল। তেওঁ মৃগয়া কৰি ভাল পাইছিল। তেওঁ ঋষি-মুনিসকলৰ যজ্ঞত বিঘিনি ঘটোৱা ৰাক্ষসসকলৰ বিপৰীতে অস্ত্ৰ ধা�ৰণ কৰিছিল। ৰাক্ষসসকলেৰে দেৱতাই কৰা যুদ্ধত দেৱেন্দ্ৰই তেওঁৰ সহায় বিচাৰিছিল। তেওঁ আছিল মিঠা কথীয়া, সুন্দৰ আলোচক। প্ৰিয়ম্বদাই তেওঁৰ মধুৰ ভাষণৰ প্ৰশংসা কৰিছিল। প্ৰথম অঙ্কৰ শেষৰফালে ৰজাই আশ্ৰম কন্যাসকলক কৈছিল, 'আপোনালোকৰ সুন্দৰ দৰ্শনেৰে মই আতিথ্য-সৎকাৰ লাভ কৰিছো।'

ৰজা দুষ্যন্ত আছিল উত্তম শ্ৰেণীৰ পতি আৰু উৎসাহী প্ৰেমিক। তেওঁৰ অন্তঃপুৰত একাধিক ৰাণী আছিল। হিন্দু শাস্ত্ৰমতে সামৰ্থ অনুসৰি পুৰুষে একাধিক পত্নী গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। অনেক নাৰীৰে সম্বন্ধ থাকিলেও দুষ্যন্তই নৈতিকতাৰ প্ৰতি নজৰ ৰাখিছিল। তেওঁক আমি স্ত্ৰীলম্পট বুলিব নোৱাৰো। নতুন পত্নীৰে প্ৰেমভাৱ আচৰণ কৰিলেও ৰজাই পূৰ্বতে বিৱাহিতা পত্নীসকলকো সমাদৰ কৰিছিল। পূৰ্ৱোঢ়া পত্নীসকলৰ প্ৰতি থকা কৰ্তব্য তেওঁ পাহৰা নাছিল। শকুন্তলাৰ পতি অপাৰ প্ৰেম আচৰণ কৰিলেও ৰজাই (৬ষ্ঠ অঙ্কত) ৰাণী বসুমতী অহা খবৰ পাই শকুন্তলাৰ চিত্ৰফলক সমুখৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখিছিল। যাতে বসুমতীয়ে অন্তৰত দুঃখ নাপাই তাৰে ব্যৱস্থা কৰিছিল। এফালে দুৰৱস্থা, আনফালে অনিয়ন্ত্ৰিত ৰাজপদ, তৃতীয়তে বহুবিৱাহৰ স্বীকৃতি দিয়া সামাজিক বাতাৱৰণ— এনেকুৱা এক অৱস্থাত শকুন্তলাৰ অনুপম সৌন্দৰ্য্য দেখা পাই তেওঁ মুগ্ধ হৈ পৰে তাত আচৰিত হ'বলগীয়া কি আছে? ইমানতে ৰজা দুষ্যন্তই প্ৰশংসনীয় আত্মসংযমৰ পৰিচয় দিছে। আশ্ৰমত শকুন্তলাক দেখি মুগ্ধ হ'লেও তেওঁ নিৰ্বিচাৰে ঋষি কন্যাৰ প্ৰতি হাত মেলা নাই;

বৰঞ্চ শকুন্তলাৰ জাতি-গোত্ৰ বিচাৰ কৰিছে। শকুন্তলাৰ জন্ম কথা শকুন্তলাৰ সখীয়েকৰপৰা জানি লৈহে আগবাঢ়িছে। দুৰ্বাসাৰ শাপৰ প্ৰভাৱত পৰি তেওঁ শকুন্তলাৰ পৰিচয় পাহৰিছে। কিন্তু ৰাজপুৰুষ এজনক ভুলাব পৰাকৈ শকুন্তলাৰ ৰূপ-যৌৱন তেতিয়াও আছিল। ৰাজধৰ্মই তেতিয়াও ৰজাক বান্ধি থৈছিল। যিটো কাৰণত সগৰ্ভা শকুন্তলাক ৰাজান্তঃপুৰত প্ৰৱেশ কৰিবলৈ নিদিলে। কোনোবাই হয়তো ক'ব পাৰে আশ্ৰমত কমেও ১০/১৫ দিন লগ পাই অহা প্ৰেয়সীক ৰজাই ইমান সোনকালে পাহৰি যোৱা উচিত কাৰ্য্য নাছিল; তেওঁৰ সমৰ্থনত দুৰ্বাসাৰ দৰে উগ্ৰ ঋষি এজনৰ ব্ৰহ্মশাপ আছে, যি আছিল অলংঘনীয় আৰু অনিবাৰ্য্য।

ঋষিসকলৰ প্ৰতি তেওঁৰ বৰ আদৰ আছিল। প্ৰথম অঙ্কত বৈখানসে 'আশ্ৰমৰ মৃগ, ইয়াক নামাৰিব' বুলি কোৱাত ৰজাই সেই মৃগটিক নামাৰিলে। বৈখানসৰ আমন্ত্ৰণ ক্ৰমেই ৰজাই আশ্ৰমত প্ৰৱেশ কৰিবলৈ ওলাইছে; কিন্তু তাকে কৰোঁতে তেওঁ ৰাজকীয় আভৰণ, পোছাক-পৰিচ্ছদ এৰি গৈছে। অৰ্থাৎ বিনীত বেশেৰে আশ্ৰমত সোমাইছে। আশ্ৰমৰ কন্যাসকলৰ আগতো তেওঁ নিজকে ৰজা বুলি নকৈ ৰাজপুৰুষ বুলি কৈছে। দ্বিতীয় অঙ্কত তপস্বীসকল আহি যেতিয়া আশ্ৰম ৰক্ষাৰ বাবে আহ্বান কৰে, তেতিয়াও তেওঁ কৈছে— 'তপস্বীসকলে কি আদেশ কৰিছে (কিমাজ্ঞাপয়ন্তি)'। পঞ্চম অঙ্কত আশ্ৰমবাসীসকলক ৰজাই বৰ শ্ৰদ্ধা আৰু আস্থাৰে অভ্যৰ্থনা কৰিছে। শাৰ্ঙ্গৰৱে বৰকৈ ককৰ্থনা কৰাতো ৰজাই ক্ৰোধ প্ৰকাশ কৰা নাই। মাত্ৰ 'বিশেষেণ অধিক্ষিপ্তোহস্মি' বুলি কৈছে।' তেনেকৈ সপ্তম অঙ্কতো মাৰীচৰ আশ্ৰমত উপস্থিত হৈ বৰ শ্ৰদ্ধাৰে মাৰীচ আৰু অদিতিক সেৱা জনাই ৰজাই আশীৰ্বাদ বিচাৰি অনুগৃহীত হৈছে।

ৰজা দুষ্যন্ত এজন উচ্চ শ্ৰেণীৰ প্ৰশাসক। সেই প্ৰসঙ্গত তেওঁ আমাক তিনিটা গুণেৰে প্ৰভাৱিত কৰে। সেই গুণকেইটা হৈছে— কৰ্তব্যপৰায়ণতা, প্ৰজাৰঞ্জনতা (প্ৰজাপ্ৰেম) আৰু নিৰ্লোভতা (অৰ্থাৎ লোভৰ অভাৱ)। প্ৰথম অঙ্কত যেতিয়া হাতীৰ উপদ্ৰৱৰ সূচনা পায়, তেতিয়া তেওঁ ততালিকে আশ্ৰমবাসী কন্যাসকলক বিদায় দিয়ে আৰু নিজে তাৰ তদ্‌বিৰ কৰিবলৈ যায়। সেইদৰে দ্বিতীয় অঙ্কত যেতিয়া ৰজাক তপস্বীসকলে তপোবনত অনুষ্ঠিত যজ্ঞৰ সুৰক্ষাৰ কাৰণে আমন্ত্ৰণ জনায়, ততালিকে তাত তেওঁ সন্মত হয় আৰু কয় 'গচ্ছন্তাং ভৱন্তৌ, অহমনুপদমাগত এৱ।' পঞ্চম অঙ্কত কঞ্চুকীৰ কথাৰ পৰা বুজা যায় যে ৰজাই সদায় এবেলা হ'লেও ৰাজসভাত উপস্থিত থাকিছিল আৰু প্ৰজাসকলৰ গোচৰ আদি নিষ্পত্তি কৰাত ব্যস্ত আছিল। ষষ্ঠ অঙ্কত ৰজাই কঞ্চুকীক কয় 'ৰেৱ্ৰতি। মদ্বচনাৎ অমাত্যপিশুনং ব্ৰুহি'। এইদৰে কোৱাৰ পৰা বুজা যায় যে ৰজাই সদায় মন্ত্ৰীসকলৰ লগত ৰাজকাৰ্য্য নিৰ্বাহ কৰে; কিন্তু সিদিনা তেওঁ বিশেষ পৰিস্থিতিত ৰাজাসনত নবহি বাহিৰত থাকিয়েই অতি প্ৰয়োজনীয় কাৰ্য্য কৰিব বুলি কয়।

ৰজা নিৰ্লোভ আছিল। যেতিয়া নিঃসন্তান ধৰ্মবৃদ্ধি নামে বনিকৰ মৃত্যুৰ খবৰ পালে, মন্ত্ৰীয়ে কোৱা দৰে তেওঁ বনিকৰ ধন ৰাজ ভঁৰাললৈ আনিবলৈ সন্মত নহ'ল। বৰঞ্চ তেওঁ অনুসন্ধান কৰাই জানিলে বনিকৰ এগৰাকী পত্নী গৰ্ভৱতী। তেতিয়া ৰজাই গৰ্ভস্থ সন্তানেই বণিকৰ উত্তৰাধিকাৰী হ'ব বুলি ৰায় দিলে।

ৰজা দুষ্যন্ত প্ৰজাৰঞ্জক আছিল। তেওঁ ৰাজ্যত ঘোষণা কৰাইছিল যে যাৰ কোনো বন্ধু-বান্ধৱ নাই সিজনে ৰজাকে যেন আপোন বুলি ভাৱে।

ৰজা বৰ ধর্মভীৰু আছিল। তেওঁ কণ্বাশ্রমত যজ্ঞানুষ্ঠান যাতে নির্বিঘ্নে সমাপ্ত হয় তাৰ বাবে নিজে আশ্রমত পহৰা দিছিল। ৫ম অঙ্কত ঋষি-শাপৰ প্রভাৱত শকুন্তলাক তেওঁ চিনি পোৱা নাছিল। অৱগুণ্ঠন গুচোৱাত শকুন্তলাৰ ৰূপ লাৱণ্য দেখিও পৰকলত্র বুলি ভাবি ঋষি কন্যাক ৰাজপুৰীত স্থান দিয়া নাছিল।

শকুন্তলা ঃ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ নায়িকা হ'ল শকুন্তলা। এবাৰ ৰাজর্ষি বিশ্বামিত্রই ঘোৰ তপস্যাত মগ্ন হৈছিল। ইন্দ্রই তেওঁৰ তপস্যা ভঙ্গ কৰিবলৈ সুন্দৰী মেনকাক আদেশ দিলে। দৈৱক্রমে বিশ্বামিত্রই মেনকাৰ ৰূপত মুগ্ধ হ'ল। ঋষিৰ ঔৰসত মেনকাৰ গর্ভত জন্ম হ'ল এজনী সুন্দৰী কন্যাৰ। পিতৃ-মাতৃয়ে কন্যা সন্তানটিক মালিনী নৈৰ পা�ৰত এৰি স্ব স্ব স্থানলৈ গ'ল। মুনিবৰ কণ্বই পৰিত্যক্ত অৱস্থাত পাই শিশু কন্যাটিক আশ্রমলৈ আনি প্রতিপালন কৰিবলৈ ধৰিলে। দুষ্যন্তই আশ্রমত দেখা পোৱা সময়ত সেই কন্যাৰ বয়স ১৬-১৭ বছৰ হ'ব। এই কণ্বপালিতা গাভৰুজনীৰ নামেই শকুন্তলা।

আশ্রমৰ তপোপ্রধান শান্ত পৰিবেশত প্রতিপালিত হোৱা বাবে শকুন্তলা তাপসকন্যাৰ দৰে হৈছিল। তেৱোঁ অন্য আশ্রমবাসীসকলৰ দৰে গছৰ বাকলিকে পৰিধান কৰিছিল। তথাপিও 'ইয়মধিকমনোজ্ঞা বল্কলেনাপি তন্বী' বুলি ৰজাই কৈছে। তপোৱনত তপস্বী-তাপসীসকলৰ মাজত ডাঙৰ-দীঘল হোৱা বাবে শকুন্তলাৰ প্রকৃতিৰে সৈতে ঘনিষ্ঠ সম্বন্ধ গঢ়ি উঠে। তেওঁ গছ, লতা আৰু মৃগ-মৃগী সকলোকে আত্মীয় বুলি ভাবিছিল। তেওঁৰ অন্তৰত তপোবনৰ জড় আৰু চেতন- সকলো পদার্থৰ প্রতি সহানুভূতি আছিল। তেওঁ প্রথমতে গছ-বিৰিখ, ফুলৰ লতা আদিৰ গুৰিত পানী দি উঠিহে নিজে পানী খাইছিল। নিজে মণ্ডন বা অলংকাৰ ভাল পালেও ফুলৰ বা গছৰ পাত কেতিয়াও চিঙা নাছিল। কোনো মৃগৰ মুখত ঘাঁহ খাওঁতে ক্ষত হ'লে তেওঁ ঈঙ্গুদিৰ তেল লগাই দিছিল।

শকুন্তলা সু-চৰিত্রৱতী। ৰজাক দেখা পাই তেওঁৰ মনত স্বাভাৱিকভাৱে কামবিকাৰ উৎপন্ন হৈছে। কিন্তু সেই কথা তেওঁ চেনেহী সখীয়েক দুজনীৰ পৰাও লুকুৱালে। যেতিয়া সেই বিকাৰে ভয়ানক ৰূপ ল'লে তেতিয়াহে তেওঁ সখী দুজনীক ক'লে যে ৰজাক দেখিবৰে পৰা তেওঁৰ সেই মনোবিকাৰ আৰম্ভ হৈছিল। কিন্তু তৃতীয় অঙ্কত তেওঁ ৰজাৰ ব্যৱহাৰত অসন্তুষ্ট হৈ সংযত হ'বলৈ সঁকিয়াই দিছিল।

শকুন্তলা কুলপতি কণ্বৰ পালিতাকন্যা। তাতে আকৌ পিতা কণ্বৰ অনুপস্থিতিত তেওঁৰ ওপৰতে অতিথি সৎকাৰৰ ভাৰ অর্পিত হৈছে। তথাপিও তেওঁ সখীয়েকহঁতক আদেশ দিয়াৰ পৰা বিৰত আছিল। প্রথম অঙ্কত ৰজাই যেতিয়া তেওঁৰ ৰূপৰ প্রশংসা কৰে, তেতিয়া শকুন্তলাই লাজতে তলমূৰ কৰে। তাৰ পাছত প্রিয়ম্বদাই তেওঁৰ বিয়াৰ কথা উলিওৱাত তেওঁ তাৰ পৰা যাব খোজে। তৃতীয় অঙ্কত যেতিয়া ৰজাৰে একান্তভাৱে দেখা হয় তেতিয়াও তেওঁ বাৰে বাৰে তাৰ পৰা যাব খোজে।

শকুন্তলা স্বভাৱতে সৰল প্রকৃতিৰ আছিল। যেতিয়া সখীহঁতে তেওঁৰে ধেমালি কৰে তেতিয়া তেওঁ কেৱল 'এষাতে আত্মনশ্চিত্তগতো মনোৰথঃ' বুলি কৈয়ে মনে মনে থাকে। চতুর্থ অঙ্কত তেওঁৰ সখীহঁতে তেওঁক কয় যে যদি ৰজাই তোমাক চিনি পোৱাত মন্থৰ হয় তেনেহ'লে

তুমি তেওঁৰ নামাঙ্কিত আঙঠিটো দেখুৱাবলৈ নাপাহৰিবা। তাকে শুনি শকুন্তলাৰ অন্তৰ কঁপি উঠে। তেতিয়া তেওঁলোকে সখী শকুন্তলাক কয় 'সখি! মা বিভেহি! স্নেহঃ পাপম্ শঙ্কতে'— তেওঁক এই কথাযাৰে ভৰষা দিয়ে।

শকুন্তলাকে ধৰি আশ্রমকন্যাসকল শিক্ষিতা আছিল। তেওঁলোকে লেখা-পঢ়া জানিছিল। শকুন্তলাই কাব্যকলা জানিছিল। সেয়ে তেওঁ সখীসকলৰ পৰামর্শ মতে ৰজালৈ পত্র ৰচনা কৰিছিল।

শকুন্তলা আছিল পতিপৰায়ণা নাৰী। তেওঁ ৰজাক বৰকৈ ভাল পাইছিল। গান্ধর্ব প্রথামতে ৰজাৰে বিয়া হৈ যোৱাৰ পাছত ৰজাৰ প্রতি তেওঁৰ প্রেম বৃদ্ধি লাভ কৰিছিল। ৰজাই আশ্রম এৰি হস্তিনাপুৰলৈ যোৱাৰ পাছতো শকুন্তলাৰ মন তেওঁৰ প্রতি নিৰন্তৰ আকৃষ্ট হৈ পৰিছিল। দুর্বাসা অহা সময়ত শকুন্তলা ৰজাৰ চিন্তাত মগ্ন হৈ আছিল। দুর্বাসাই অভিশাপ দি যোৱা কথা তেওঁ গমকে নাপালে।

কুলপতি আৰু পিতা কণ্বৰ ইচ্ছা আৰু আদেশ অনুসৰি ৰজাৰ ওচৰলৈ যোৱাত তেওঁৰ মনত বৰ উৎসাহ হয়। ৰজাৰ ব্যৱহাৰত তেওঁ বৰ ক্রুদ্ধ হৈ পৰিলেও খন্তেক পাছত তেওঁ ক্রোধ সম্বৰণ কৰিছিল আৰু নিজৰ ভাগ্যক দুষিছিল। তথাপি তেওঁ ৰজাৰ প্রতি প্রেমভাব ৰাখিছিল। তেওঁ বিৰহিনীৰ বেশত, পতিজনক অন্তৰত ঠাই দি নিজৰ চৰিত্রক ৰক্ষা কৰিছিল।

শকুন্তলাই পূজ্য জনক বৰ আদৰ কৰিছিল। তেওঁ ৰজাক দেখি 'নৈতং জনং পর্য্যাহৰিষ্যন্ যদ্যাত্মনঃ প্রাভৱিষ্যম্' বুলি কয়। তেওঁ জানিছিল যে তেওঁ কেতিয়াও স্বতন্ত্র নহয়। তেওঁ গুৰুজনৰ অধীন। যদি তেওঁ স্বাধীনভাৱে কিবা কৰিবলৈ যায় তেতিয়া সেয়া হ'ব গুৰুজনৰ প্রতি কৰা অৱজ্ঞা বা অৱমাননা। তৃতীয় অঙ্কত ৰজাই যেতিয়া ক'লে মই তোমাৰ সেৱা কেনেকৈ কৰো কোৱা? পদুমৰ পাতেৰে বিছিম নে আন কিবা কৰিম? শকুন্তলাই উত্তৰ দিছে 'ন মাননীয়েষু জনেষু আত্মানমপৰাধয়িষ্যামি।'

পঞ্চম অঙ্কত শার্ঙ্গৰৱ প্রভৃতিয়ে যেতিয়া তেওঁক ৰাজসভাত এৰি উভতি যাবলৈ ওলাল, তেতিয়া শকুন্তলাই তেওঁলোকক অনুগমন কৰে। তেতিয়া শার্ঙ্গৰৱে তেওঁক ককর্থনা কৰি ক'লে, 'আ পুৰোভাগিনি! কিমিদং স্বাতন্ত্র্যমৱলম্বসে?' তাকে শুনি তেওঁ ভয়ত পেপুৱা লাগে। তেতিয়া তেওঁ ভাবিলে তেওঁলোকৰ কথা নামানিলে ডাঙৰক অৱজ্ঞা কৰা হ'ব।

সপ্তম অঙ্কত মিলনৰ সময়ত ৰজাই মাত লগোৱাত শকুন্তলাই 'জয়তু জয়তু আর্যপুত্রঃ' বুলি কৈছে। তেতিয়া সর্বদমনে মাকক সুধিছে, 'মা এখেত কোন?' শকুন্তলাই কৈছে, 'বাচা, ভাগ্যক সোধ।' তাৰ পাছত তেওঁ ৰজাৰ পৰা আঙঠিটো গ্রহণ নকৰিলে যদিও লাজে অপমানে পতিৰে সৈতে মাৰীচৰ ওচৰলৈ গৈ সেৱা জনালে।

শকুন্তলাই ধর্মপিতা মহর্ষি কণ্বক বৰকৈ সন্মান আৰু আদৰ কৰিছিল। বিদায় পৰত তেওঁ পিতৃৰ চৰণত পৰি সেৱা কৰিছে আৰু কণ্বই সাৱতি ধৰি হিয়াভৰাই আশীর্বাদ দিছে।

এইদৰে কালিদাসে শকুন্তলাক আদর্শ নাৰীৰূপে নির্মাণ কৰিছে।

কণ্ব (কাশ্যপ) ঃ মহর্ষি কণ্ব আছিল কশ্যপ মাৰীচৰ বংশধৰ। প্রথম অঙ্কতে তেওঁৰ নাম ওলালেও চতুর্থ অঙ্কতহে নাট্যকাৰে তেওঁৰ চৰিত্র চিত্রণ কৰিছে। তেওঁৰ আশ্রম আছিল হিমালয়ৰ

পাদদেশত মালিনী নদীৰ তীৰত। তেওঁ দহ হাজাৰ শিষ্যৰ আচার্য্য আছিল; সেয়ে তেওঁক কুলপতি বোলা হৈছিল।

মহর্ষি কণ্বই পিতৃ-মাতৃ পৰিত্যক্তা কন্যা সন্তান এটি নৈ পাৰত পাই অতি আদৰেৰে আশ্রমলৈ আনি প্রতিপালন কৰিছিল। বালিকাৰ নাম থৈছিল শকুন্তলা।

বৈখানস, শার্ঙ্গৰৱ, শাৰদ্বত, হাৰীত, গৌতম প্রভৃতিক কণ্বৰ শিষ্যৰূপে নাটকত দেখা যায়। শিষ্যসকলৰ নামবোৰ গোত্র অনুসৰিহে পোৱা যায়। তেওঁলোকৰ প্রকৃত পিতৃদত্ত নাম পোৱা নাযায়।

কণ্ব আছিল এজন নৈষ্টিক ব্রহ্মচাৰী। কিন্তু তেওঁ ব্রহ্মচাৰী হ'লেও সকলোৰে প্রতি দয়াভাৱ পোষণ কৰিছিল। সেয়ে তেওঁ পিতৃ-মাতৃয়ে অসহায় অৱস্থাত এৰি থৈ যোৱা কন্যা সন্তানকো আশ্রমলৈ আনি প্রতিপালন কৰিছিল। শকুন্তলাক তেওঁ নিজ কন্যাৰূপে অতিপাত মৰম কৰিছিল। শকুন্তলাৰ দৈৱ প্রতিকূল আছিল জানিলৈ তেওঁ তাৰ প্রতিকাৰ কৰিবলৈ তীর্থযাত্রা কৰিছিল। তীর্থৰ পৰা উভতি আহি ৰজা দুষ্যন্তৰে শকুন্তলাৰ বিয়া হোৱা কথা সিদ্ধিৰ বলত জানি জীয়েকক তেওঁ অভিনন্দন জনাইছিল আৰু যথাশীঘ্রে শকুন্তলাক পতিগৃহলৈ পঠাবলৈ আয়োজন কৰিছিল।

শকুন্তলাক আশীর্বাদ দি মুনিজনে দুহিতাৰ পৰা বিযুক্ত হোৱাৰ পৰত শোকত ভাঙি পৰিছিল (কণ্ঠঃ স্তম্ভিতবাষ্পবৃত্তিকলুষঃ চিন্তাজড়ং দর্শনম্-)। তেওঁ নিজৰ অন্তৰত এনে এক আবেগিক অৱস্থা দেখি আচৰিত হৈছিল 'মোৰ দৰে তপস্বী এজনৰ পালিতা কন্যাৰ বিয়োগতে যদি এনেকৈ চিত্তৰ বিকাৰ হয়, তেনেহ'লে সাংসাৰিক লোকে কিদৰে কন্যাৰ বিয়োগজনিত শোক চম্ভালিব পাৰে?'

তেওঁ শকুন্তলাক উপদেশ দিছে, 'তুমি জ্যেষ্ঠসকলক শুশ্রূষা কৰিবা, অন্তঃপুৰস্থ সতিনীসকলক আৰু পৰিচাৰিকাসকলক সজভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিবা। গিৰিয়েৰাই কেতিয়াবা খং খালেও তুমি তেওঁৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ নকৰিবা। পতিৰ বন্ধুবান্ধৱকো সজ ব্যৱহাৰ কৰিবা।' ইত্যাদি। শকুন্তলাক বিদায় দি তেওঁ কন্যাদায় মুক্ত হৈছে।

অনসূয়া আৰু প্রিয়ম্বদা ঃ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকত নাট্যকাৰ কালিদাসে নায়িকাৰ সমবয়সীয়া প্রিয়ম্বদা আৰু অনসূয়া নামে দুজনী সখীয়েকক সৃজন আৰু উপস্থাপন কৰিছে। এনেকুৱা চৰিত্রৰ সংযোজন নাট্য সাহিত্যত নিতান্ত বিৰল। শকুন্তলা, প্রিয়ম্বদা আৰু অনসূয়া-তিনিও ৰূপে-গুণে প্রায় একে। প্রিয়বাদিনী আছিল বুলিয়েই প্রিয়ম্বদা নাম পাইছিল এজনীয়ে। আনজনীয়ে কাৰো প্রতি অসূয়া বা ঈর্ষাৰ ভাব পোষণ নকৰা বাবে তেওঁ নাম পাইছিল অনসূয়া নামটো। নাটকত শকুন্তলাৰ বাবে এই দুজনী সখীৰ সংযোজন আৱশ্যক হৈছিল।

আশ্রমৰ গছ-বিৰিখৰ গুৰিত তিনিও পানী দিছিল। ৰাংঢালী সখী দুজনীয়ে প্রায়ে শকুন্তলাৰে ধেমালি কৰিছিল। সম্ভৱতঃ বয়ঃক্রমত অনসূয়া প্রথমা, প্রিয়ম্বদা দ্বিতীয়া আৰু শকুন্তলা কনিষ্ঠা আছিল। কণ্বৰ অনুপস্থিতিত শকুন্তলাই অতিথি সৎকাৰৰ ভাৰ পালেও অনসূয়া-প্রিয়ম্বদা সততে তেওঁৰো সহয়োগী আছিল। ৰজাৰ প্রশ্নৰ সহাৰি দি অনসূয়াই শকুন্তলাৰ জন্ম কথা শুনাইছিল। প্রথম অঙ্কত ৰজা আৰু শকুন্তলাৰ মনত প্রেমৰ অনুৰাগ হোৱাটো সখী দুজনীয়ে লক্ষ্য কৰিছিল।

তৃতীয় অঙ্কতো দুয়ো শকুন্তলাৰ ৰোগ চিনাক্ত কৰি চিকিৎসাৰ ব্যৱস্থা কৰাত বৈদ্যৰ ভূমিকা অৱলম্বন কৰিছিল। তেওঁলোকৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি শকুন্তলাই পদুমৰ পাতত নখেৰে ৰজালৈ প্ৰেমপত্ৰ ৰচনা কৰিছিল। ৰজাৰ আৰিৰ্ভাৱ হোৱাত তেওঁলোকে ৰজাৰে সৈতে শকুন্তলাৰ গান্ধৰ্ব বিৱাহৰ সাক্ষী হৈছিল। ৪র্থ অঙ্কত দুৰ্বাসাৰ আগমনৰ সময়ত অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাই ফুলনিত পুষ্প চয়ন কৰিছিল আৰু শকুন্তলা আশ্ৰমৰ কুটীৰত আছিল। দুৰ্বাসাই বহুবাৰ মাতিও তেওঁৰ সহাৰি নাপাই 'তুমি এতিয়া যাৰ কথা ভাবি মোৰ দৰে তপোধনক অৱজ্ঞা কৰিছা, তেওঁক বাৰে বাৰে সোঁৱৰণ কৰি দিলেও তোমাক তেওঁ চিনি নাপাব' এই বুলি অভিশাপ দিছিল। এই কথা শুনি অনসূয়া আৰু প্ৰিয়াম্বদা বৰ উদ্‌বিগ্ন হৈ পৰিছিল। অনসূয়াৰ কথামতে প্ৰিয়ম্বদাই গৈ ঋষিক সেৱা জনাই শকুন্তলাক প্ৰথমবাৰলৈ ক্ষমা কৰিবলৈ অনুৰোধ জনালে। ঋষিয়ে প্ৰকৃতিস্থ হৈ 'কোনো অভিজ্ঞান দেখুৱালে ৰজাই শকুন্তলাক চিনি পাব' বুলি ক'লে। তেওঁলোকে তেতিয়া শকুন্তলাক ৰজাই দি যোৱা আঙঠিটোৱে 'অভিজ্ঞান' (চিহ্ন) হ'ব বুলি ভাবি নিশ্চিন্ত হ'ল আৰু অভিশাপৰ কথা শকুন্তলাক নজনাবলৈ স্থিৰ কৰিলে। পাছত শকুন্তলা পতিগৃহলৈ যোৱাৰ সময়ত তেওঁলোকে শকুন্তলাক সকিয়াই দিলে 'ৰজাই তোমাক চিনি পোৱাত মন্থৰ হ'লে তুমি ৰজাই দি যোৱা আঙঠিটো দেখুৱাবা।'

লোকালয়ৰ পৰা দূৰত আশ্ৰমত থকা প্ৰিয়ম্বদা আৰু অনসূয়াই কোনো কন্যাৰ মণ্ডনৰ কথা নাজানে, মাত্ৰ চিত্ৰতহে দেখা পাইছে বা কিতাপত পঢ়িছে। সেইদৰে তেওঁলোকে শকুন্তলাক সজাইছে। যোৱাৰ সময়ত শকুন্তলাক দুয়ো আলিঙ্গন কৰি দুঃখত ম্ৰিয়মান হৈছে। এইদৰে মহাকবি কালিদাসে শকুন্তলাৰ অতি মৰমৰ সখী দুজনীৰ চৰিত্ৰ নিপুণভাৱে নাটকত অঙ্কন কৰিছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ৰজা দুষ্যন্তৰ চৰিত্ৰৰ দুটা বৈশিষ্ট্যৰ কথা উল্লেখ কৰক।

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ শকুন্তলাৰ চৰিত্ৰৰ বিশেষত্ব দুটা উল্লেখ কৰক।

.....

.....

৮.৬ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- কালিদাসৰ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকখন সংস্কৃত সাহিত্যত নহয় বিশ্ব সাহিত্যতে সৰ্বোৎকৃষ্ট নাটক। নাটকখনৰ নায়ক হস্তিনাপুৰৰ ৰজা দুষ্যন্ত আৰু নায়িকা কণ্বদুহিতা শকুন্তলা। ইয়াৰ মূল উৎস মহাভাৰতৰ 'শকুন্তলোপাখ্যান'। শৃঙ্গাৰ ইয়াৰ মুখ্য ৰস, অন্যান্য হাস্য, বীৰ আদি

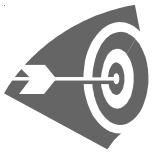
গৌণ ৰস।

- মহাকবি কালিদাসে মুঠতে তিনিখন নাটক ৰচনা কৰিছিল, তাৰ মাজত 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' উত্তম নাটক।
- মহাকবি কালিদাসৰ সময়ৰ ঊর্ধসীমা খৃঃপূঃ ১ম শতিকা আৰু নিম্নসীমা ৩৫০-৪৫০ খৃষ্টাব্দ।
- কালিদাসৰ ভাষা অতিশয় সহজ-সৰল আৰু মধুৰ। তেওঁৰ ভাষা সুন্দৰ অলংকাৰযুক্ত। উপমা আৰু উপমাগর্ভ অলঙ্কাৰ তেওঁৰ ভাষাৰ বৈশিষ্ট্য। শ্লোকসমূহৰ ছন্দ সুষমাও অতি উৎকৃষ্ট।
- নাটকৰ মূল চৰিত্রসমূহ স্বকীয় গুণেৰে গুণান্বিত। নায়ক দুষ্যন্ত পুৰুষৰ আদর্শ আৰু শকুন্তলা ভাৰতীয় নাৰীৰ আদর্শ, সীতা, দময়ন্তী আদিৰ শ্রেণীভুক্তা।

৮.৭ অধিক জানিবলৈ

১) মিৰাষি, ভি. ভি. আৰু নভাকৰ (১৯৫৯), *কালিদাস*, মুম্বাই।
২) শর্মা, থানেশ্বৰ, (২০০৮), *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ — এক সমীক্ষা*, গুৱাহাটী।
৩) শর্মা, থানেশ্বৰ, (২০০৮), *সংস্কৃত সাহিত্যৰ ইতিবৃত্ত*, গুৱাহাটী।
৪) হাজৰিকা, অতুল চন্দ্র (১৯৫৯), *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্*, গুৱাহাটী।

৮.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ ৰচক মহাকবি কালিদাস।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ উক্ত নাটকৰ নায়ক ৰজা দুষ্যন্ত আৰু নায়িকা শকুন্তলা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অভিজ্ঞান শব্দই চিহ্নক বুজায়। ইয়াত দুষ্যন্তৰ হাতৰ আঙঠিক বুজাইছে। নাটকৰ নামকৰণত ই সহায় কৰিছে।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দুষ্যন্ত আছিল ধীৰোদাত্ত শ্রেণীৰ নায়ক আৰু ঐতিহাসিক ব্যক্তি বিশেষ।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শকুন্তলা মুগ্ধা শ্রেণীৰ নায়িকা। তেওঁৰ চৰিত্রত ভাৰতীয় সতী সাধ্বী নাৰীৰ বৈশিষ্ট্য প্রকাশ পাইছে।

৮.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ তলৰ চৰিত্ৰসমূহৰ বৈশিষ্ট্য বৰ্ণনা কৰক—

দুষ্যন্ত, শকুন্তলা, কণ্ব, প্ৰিয়ম্বদা, অনসূয়া।

খ) চুটি প্ৰশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ এটা চমু আভাস তুলি ধৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ কালিদাসৰ নাটককেইখনৰ ৰচনাৰ ক্ৰম দাঙি ধৰক।

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ (৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ কালিদাসৰ ৰচনা-ৰীতিৰ বিশেষত্ব সম্বন্ধে লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'অভিজ্ঞানশকুন্তলম্' নাটকৰ চতুৰ্থ অঙ্কৰ সংক্ষিপ্ত বৰ্ণনা দাঙি ধৰক।

*** ***** ***